

ՋԱՎԱԽՔԻ ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀՈԳԵՎՈՐ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Արեստակես Միմավորյան

Երբեմն հայության դավանանքային (կաթոլիկ, բողոքական, առաքելական և այլ) հատվածներում միմյանց ընկալելու որոշակի խնդիրներ են առաջանում, հատկապես այն ժամանակ, երբ կրոնական և ազգային պատկանելություն եզրերը չեն առանձնացվում: Նման խնդիրների ակնատես ենք լինում Ջավախքի կաթոլիկ և առաքելական հայերի մոտ, որոնք թեև թույլ են արտահայտված, այդուհանդերձ, արմատապես վերացած չեն:

19-րդ դ. Ջավախքի հայ կաթոլիկների և առաքելականների միջդավանական «հակամարտություններ»-ը, կրոնական հողի վրա միմյանց ատելը սովորական երևույթներ էին, որոնք ուղղորդվում և հրահրվում էին նաև երկու եկեղեցիների ներկայացուցիչների կողմից: Հայկական միջավայրը և խորհրդային շրջանն՝ իր կրոնամերժ գաղափարախոսությամբ, նպաստեցին, որ այդ սառույցը հալվի:

Ուշագրավ է 2006թ. Արցախ այցելած հայր Անդրանիկ Կոստյանի հայտարարությունը, որ կաթոլիկ և առաքելական եկեղեցիները միացնող առիթները ավելի շատ են, քան բաժանողները, իսկ ամենաբարդ խնդիրը բոլորովին էլ կրոնականը չէ, այլ մարդկայինը. *«Մեր աղոթքը նույնն է, նույնն են մեր պայքարը, վտանգները: Պարզապես մենք ընդունում ենք, որ հոգևորականների գլխավոր պետը Պապն է, և միլիոնավոր ժողովուրդների եկեղեցին պետք է մի գլուխ ունենա: Մենք ընդունում ենք, որ միջազգային պետը կարող է լինել հայ կամ օտարազգի, մանավանդ՝ Քրիստոսը հայ չէր: Իսկ առաքելական եկեղեցին գտնում է, որ ինքը միակ գլուխն է: Սա վարչական հարց է, և այն չպետք է մեզ իրար դեմ լարի»¹:*

Ջավախքում հայ կաթոլիկը բնութագրվում է «ֆռանգ» բառով: Հայ կաթոլիկների համար վիրավորական երանգներ ունեն դրա կրճատ կամ փոփոխված լեզվական «ֆրոո» և «ֆրոիկ» ձևերը: Իրենք՝ կաթոլիկ հայերը, նշում էին, որ «ֆռանգ» բառն այնքան էլ վիրավորական չէ, քանի որ, ըստ ավանդության, իրենք այդպիսին են: Հետաքրքիր է, որ մեր՝ «Ի՞նչ է նշանակում «ֆռանգ» հարցին նույնիսկ կրթություն չստացած մարդիկ պատասխանում էին, որ նրանք ազգային դավանանքից օտարված հայերն են:

¹ Հայ կաթոլիկները Արցախում, Առավոտ, 13.07.2006:

Ժամանակին հայ կաթոլիկներն առաքելականներին ասում էին «հերետիկոս»: Այս բառի օգտագործումը ժամանակակից Ջավախքի հայ կաթոլիկների կյանքում շատ աննշան է, իսկ օգտագործողների մեծ մասը հիմնականում տարեցներն են: Նրանք բառն օգտագործում են որպես ավանդված հիշողություն: Հետաքրքիր է, որ ֆրանսիացիների մեջ տարածված է «զանգակատան մարդիկ» արտահայտությունը, իսկ հայ կաթոլիկներն իրենց համարում են համայնքի «եկեղեցու մարդիկ»:

Երբեմն «ֆռանգ» բառն այնքան ամուր է նստած հայ կաթոլիկների գիտակցությունում, որ առաքելականների մասին խոսելիս նրանց կոչում են հայեր, իսկ իրենց՝ «ֆռանգ»-ներ: Այստեղ «մեղքի» բաժին ունեն նաև հայ առաքելականները¹: Օրինակ, երբ հայ առաքելականը կամ ազգությամբ վրացի մեկն իմանում է, թե որ գյուղից է սերում կոնկրետ անձը, անմիջապես մատնանշում է նրա «ֆռանգ» լինելը: Դա ձևավորում է բարդություններ, ինչի հետևանքով «ֆռանգ» բառերով նշվում է ոչ թե կրոնական ուղղության հետևորդը, այլ որևէ էթնիկ միավոր (ոչ հայ, պատահել է՝ նույնիսկ ընկալվել է ֆրանսիացի), և դա կարող է նպաստել անհատի խորթացմանը հայկական միջավայրից:

Հետաքրքիր են «պոչավոր» և «պոչը կտրած» արտահայտությունները. առաջինը վերաբերում է առաքելական, իսկ մյուսը՝ կաթոլիկ հային: Այսպիսի արտահայտություններով են միմյանց կոչում ջավախահայերը, բայց դրանք հազվադեպ են օգտագործվում, այն էլ միմյանց վիրավորելու համար: Ավանդության ուժով պահպանված այսպիսի վերապրուկներն աստիճանաբար դուրս են մղվում առօրյա կյանքից:

Բավական հետաքրքիր խումբ են, այսպես կոչված, «կաթոլիկ վրացիները»՝ նախկին հայ կաթոլիկները, որոնք բնակվում են Ասպինձայի, Ադիգենի և Ախալցխայի գյուղերում: Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի հայ կաթոլիկների ժողովրդապետ Անդրե Եանիցկին հավաստում է, որ այդ գյուղերի (Ասպինձայում՝ Խզաբավրա, Վարգավ, Ադիգենում՝ Արալ, Ուդե, Ախալցխայում՝ Իվլիտ գյուղերը) բնակիչները նախկին հայ կաթոլիկներ են, սակայն այսօր ներկայանում են որպես վրացի կաթոլիկներ, միայն ազգանուններից է հասկացվում, որ հայեր են եղել, օրինակ՝ Գալուստաշվիլի, Մխիթարաշվիլի: Բավական է ասել, որ այս գյուղերում գործում է լատինական ծես՝ վրացերենով: Սակայն, ինչպես նշեց մեր զրուցակիցը, էթնիկ ծագման հարցերով աշխատում են չբաղվել և ըմբռնումով են մոտենում պատմական ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած երևույթներին:

¹ Այս հարցում հետ չեն մնում նաև վրացիները, որոնց մոտ դավանական հողի վրա ներէթնիկ բաժանումները ևս տեղ ունեն, հատկապես վրաց կաթոլիկների և վրաց ուղղափառների միջև, ինչը վերջին տարիներին սուր բնույթ է կրում:

Քանի որ Խզաբավրա և Վարգավ գյուղերը բավական մոտ են հայ կաթոլիկներով բնակեցված գյուղերին (Ալաստան, Վարևան, Տուրցի), նրանց շփումները մշտապես սերտ են եղել: Վերոհիշյալ գյուղերի բնակիչները նշում էին, որ նրանք հայեր են և մինչև 30-ական թվականները հայերեն էին խոսում, նույնիսկ «Գովեցյալ Հիսուս» ողջույնի խոսքին գրաբարով պատասխանում էին. «Եղիցի միշտ և յանապա»: Հայ կաթոլիկները նրանց կոչում են շուռ տված հայեր, ինչը ցույց է տալիս, որ դա վերաբերում է ազգային փոխակերպմանը և ոչ թե դավանափոխությանը:

Այս խմբի մոտ հայկական ինքնագիտակցությունը ցածր մակարդակի է: Եթե իսլամացված հայերի սերունդների որոշ մասի մոտ էթնիկ ինքնագիտակցության դրսևորումները կապված են ցեղասպանության տրավմատիկ հիշողությունների հետ և հայությանը վերադառնալու վառ գործոն են, «վրացացած» կաթոլիկների պարագայում այս հանգամանքը բացակայում է, և դժվար է ասել, թե որ գործոնները կկարողանան ազդեցիկ և որոշիչ լինել կորսված արմատներին դառնալու համար:

Այս հարցը մեզանում ուսումնասիրված չէ և լուրջ հետազոտման կարիք ունի, հատկապես այսօր, երբ Ախալցխայի «վրաց կաթոլիկների» շրջանում ուղղափառացման (դրանից բխող վրացականացմամբ) քայլեր են կատարվում, իսկ դա ավելի է հեռացնելու նրանց առանց այն էլ երբեք ինքնագիտակցությունից:

Այս համատեքստում ուշագրավ է Թբիլիսիի հայ կաթոլիկների դրությունը: Ըստ Հեշտիայի հայ կաթոլիկ գյուղի քահանա Անտոնի՝ Թբիլիսիում նրանք բավական մեծաթիվ են: Նրանք փորձում են ծախյալ մնալ, որոշ մասն էլ հաճախում է Լատին եկեղեցի, որտեղ հայերենով ընթերցումներ չկան: Իսկ Բաթումի հայ կաթոլիկների ամենամեծ խնդիրը հայերենի չիմացությունն է (ռուսախոս հայ կաթոլիկներ են), ինչը նրանց պասիվ հաղորդակից է դարձնում եկեղեցու հետ:

Ինչ վերաբերում է Ջավախքի կաթոլիկ և առաքելական հայերի փոխհարաբերություններին, ապա դրանք բավական սերտ են. ընդհանրապես առաքելական եկեղեցու հետևորդ դառնալու միտքը հայ կաթոլիկների մոտ «սրերով» չի ընդունվում, քանի որ համարում են, որ դա ցանկացած մարդու իրավունքն է: Կաթոլիկների և առաքելականների միջև հարաբերություններն այնքան սերտ են, որ միմյանց եկեղեցիներ այցելությունը սովորական է: Այս մոտեցման հիմնական պատճառն այն է, որ կաթոլիկության դավանաբանական հենքը ներկա սերնդի կողմից յուրացված չէ և, ըստ մեզ, այն կրում է «ժառանգաբար»: Իսկ ներկայում հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդ դառնալու ցանկությունը (համայնքից դուրս) ոչ միայն ինքնակամության հետևանք է, այլև խորհրդային ժամանակվա «հավատքի ճգնաժամի» դրսևորման արդյունք:

Ջավախահայ կաթոլիկների շրջանում նկատելի է հետևյալ երևույթը. 1960-1970-ական թթ. Հայաստանում հաստատվելուց հետո, չունենալով կապ-

վածությունն որևէ դավանական համակարգի հետ, զուտ ազգային ինքնագիտակցության մղումից ելնելով, դարձել են հայ ավանդական եկեղեցու հետևորդներ: Հետևաբար՝ նման օրինակները միմիայն համայնքից առանձնանալու դեպքում են տեղի ունենում և հատկապես Հայաստանում: Անշուշտ, հայկական միջավայրն այս հարցում մեծ դեր է կատարել: Մյուս կողմից՝ նկատելի է, որ Ախալցխայի գյուղերից Ռուսաստան արտագաղթած հայերի շրջանում կաթոլիկ հավատքին ապավինելը մեծ տեղ ունի: Խոսքը ներքին ամուսնությունների մասին է, ինչն, իրենց հավաստիացմամբ, ոչ թե բխում է միմյանց «լավ ճանաչելու» սկզբունքից, այլ նույնադավան լինելու հանգամանքից և արտահայտվում է հատկապես օտար միջավայրում հայ մնալու ձգտումով: Նշենք, որ որոշ դեպքերում Ռուսաստան արտագաղթած հայ կաթոլիկներն ամուսնանում են նաև դավանակից լեհերի հետ: Սա արդեն այլ խնդիր է և ի հայտ է գալիս այն ժամանակ, երբ այդ վայրում միևնույն համայնքի անդամներ չեն բնակվում:

Շատ հայեր կարծում են, որ իրենց նախնիներն անհրաժեշտ են համարել կաթոլիկ լինել, ուրեմն դա խոհեմ քայլ է եղել իսլամացումից փրկվելու և հայ մնալու համար:

Այսպիսով, ազգային գիտակցությունն ու կրոնական պատկանելությունը հաճախ ներդաշնակ գոյատևել են Ջավախքի հայ կաթոլիկների կյանքում: Այստեղ չուրացված դավանանքը մշտապես երկրորդական տեղ է ունեցել՝ հայկական գիտակցությունից հետո: Հայապահպանման տեսանկյունից ազդեցիկ և կարևոր գործոն են հայոց լեզուն, հայ մշակույթը, որի կրողներն են Ջավախքի հայ կաթոլիկները:

Հայ կաթոլիկների հոգևոր-եկեղեցական խնդիրները

Ջավախքի (Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի) հայ կաթոլիկ համայնքների արդի հիմնախնդիրները, որոնք միահյուսված են այդ տարածաշրջանի ողջ հայության խնդիրների հետ, մի տեսակ ստվերված են և լուսաբանման կարիք ունեն: Ջավախքում այսօր հաշվվում են ավելի քան տասնչորս հայ կաթոլիկ գյուղական համայնքներ: Այս ոլորտի խնդիրները կապված են եկեղեցու կարգավիճակի, հոգևորականության պակասի և դրանցից բխող այլ երևույթների հետ:

Հայ իրականության մեջ կրոնի, եկեղեցու և հոգևորականի դերը բոլոր դարերում մեծ և որոշիչ է եղել կազմակերպչական հարցերում, ինչը վերաբերում է նաև Հայ Կաթոլիկեին:

Ջավախքի հայ կաթոլիկների ընդհանուր խնդիրները հարուցվում են երկու ուղղությունից՝ Վրաստանի իշխանությունների կողմից, որի վրա լուրջ ազդեցություն ունի Վրաց ուղղափառ եկեղեցին, և Հայ Կաթոլիկեից: Վրաստանում մինչ այժմ չլուծված թիվ 1 խնդիրը եկեղեցիների կարգավիճակի

հարցն է: Միայն առաքելական և կաթոլիկ եկեղեցիները չէ, որ իրավական կարգավիճակ չունեն, այլ մյուս դավանական և կրոնական ուղղությունները նույնպես: Բացի վրաց ուղղափառ եկեղեցուց, մնացածները իրավական առումով, փաստորեն, գոյություն չունեն: Դրանց իրավական ներկայությունը փաստաթղթով ամրագրված չէ: Խնդրի շուրջ բազմաթիվ քննարկումներ են ծավալվել, բայց այն լուծում չի ստացել:

Վրաց ուղղափառ եկեղեցու դերն այնքան մեծ է Վրաստանում, որ ցանկացած, այդ թվում և քրիստոնեական ուղղություն, «աղանդ» է դիտվում: Այլ կրոնների նկատմամբ թշնամական տրամադրությունները տեղ են գտնում Վրաստանում հրատարակվող ուսումնական գրքերում անգամ: Այլ լեզվով հրատարակվող և առկա քրիստոնեական գրականության մեծ մասն առանձին դեպքերում նույնիսկ այրել են¹:

Հայ կաթոլիկների գլխավոր խնդիրը հոգևորականի բացակայությունն է, ինչը հաստատեցին նաև համայնքները սպասարկող քահանաները: Այսօր տասնչորս կաթոլիկ գյուղեր ընդամենը երեք հոգևորական ունեն. զուգահեռ անցկացնելով հայ առաքելական գյուղերի հետ՝ նշենք, որ նրանք անհամեմատ ավելի վատ վիճակում են, և դա՝ այն դեպքում, երբ հարյուրավոր առաքելական գյուղերում հովվություն են անում ընդամենը երկու-երեք հոգի: Մա լուրջ խնդիր է երկու կողմերի համար էլ: Հստակ է մի բան. ուր եկեղեցիներ և հոգևորականներ չեն գործում, ի հայտ են գալիս տարատեսակ աղանդավորական հոսանքներ, որոնք քայքայիչ ներգործություն են ունենում շրջապատի վրա: Մա ջավախահայության հոգևոր անվտանգությանն առնչվող հրատապ հարց է:

Հայ կաթոլիկ հոգևորականները հիմնականում պատրաստվում են Թբիլիսիում, Հալեպում, Լվովում: Այս հարցը տնօրինում է իրենց եպիսկոպոսը: Քչերին է հաջողվում ավարտել և ստանալ հոգևորականի կոչում: Թբիլիսիում հոգևորականների պատրաստման համար ջանք չէր խնայում Թբիլիսիի հայ կաթոլիկների առաջնորդ² (2003-2007թթ.) Էմանուել ծայրագույն վարդապետ Տապաղյանը, ով տեղի հայերից պատրաստում էր քահանաներ, որոնք սովորում էին Թբիլիսիի Մուլխան-Սապա Օրբելիանիի անվան համալսարանում: Ուսումնառությունը վեց տարի է, երկլեզվյա ծրագրով՝ վրացերեն և ռուսերեն³, իսկ հայ ժողովրդի պատմության, ծիսագիտության, երգի, ժամերգության դասընթացները վարում էր վարդապետը:

Երբեմն առաքելական եկեղեցու սպասավորների բացակայության պատճառով գյուղերի բնակիչները հարսանեկան, կնունքի և այլ ծեսերի համար դի-

¹ Роль православия в государствах и обществах Грузии и России, Тбилиси, 2004 г., ст.94-95.

² Ներկայումս Էմանուել ծայրագույն վարդապետ Տապաղյանը Բաղդադի Հայ Կաթոլիկ թեմի առաջնորդն է:

³ Մախի, 2007, փետրվար:

մում են հայ կաթոլիկ եկեղեցիներին: Քանի որ երկու եկեղեցիների միջև կան որոշակի պայմանավորվածություններ, կաթոլիկ սպասավորներն ստիպված են լինում այդ մարդկանց ուղարկել Ախալքալաքի առաքելական եկեղեցի: Հայ Կաթողիկե եկեղեցու հետևորդների մեջ Ջավախքում երբևէ պրոզելիտիզմի (հավատափոխության) դեպքեր չեն եղել, և պատճառը արդի իրականությունում երկու եկեղեցիների առողջ հարաբերություններն են: Ինչպես հայր Եանիցկին էր ասում. *«Նրանք չեն մտնում մեր գործերի մեջ, մենք՝ իրենց: Ամեն մեկը գիտի իր հոտի ոչխարներին և հոգ է տանում նրանց մասին»:*

Եկեղեցական արարողությունները հիմնականում կատարվում են հայկական ծեսով, անգամ այն դեպքում, երբ սպասավորներն այլազգի են լինում: Մասնավորապես, հայր Եանիցկին մեզ հետ զրույցում ասաց. *«Շուրջ քսան տարի առաջ ինձ այստեղ ուղարկեց կարդինալը, քանի որ հայ ժողովուրդը այս կողմերում չունեի եպիսկոպոսներ, վարդապետներ: Կային, իհարկե, սփյուռքահայ կաթոլիկ քահանաներ, բայց իրավունք չունեին այստեղ գալու: Այն ժամանակ դա բավական դժվար հարց էր: Ես եկեղեցական արարողությունները սկսեցի կատարել լատինական ծեսով, հետո իրավունք խնդրեցի ընթերցումները կատարել հայերենով, և դրանից հետո պատարագները կատարվեցին հայկական ծեսով՝ գրաբարով, ինչպես առաքելական հայերի մոտ: Մինչև այսօր էլ ծեսերը, խորհուրդները կատարվում են հայկական ծեսով»:* Հավելենք, որ յուրաքանչյուր գյուղում պատարագները կատարվում են շաբաթ և կիրակի օրերին, իսկ եկեղեցի այցելողների թիվը զգալիորեն ավելացել է:

ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանի հոգևոր մեկուսացումը որոշ չափով դուրս էր մղել մարդկանց կրոնական ինստիտուտից, բայց այդ պարտադրված բացթողումը վերականգնվում և դանդաղորեն հաստատուն տեղ է գտնում համայնքի կյանքում, և կապվածությունը Հայ Կաթողիկե եկեղեցու հետ էլ ավելի է մեծանում:

Իրավիճակը դրական է, սակայն, եկեղեցիների հարցում: Ախալքալաքի շրջանում կաթոլիկ եկեղեցիները վերանորոգվում են: Այս աշխատանքների մեծ մասը կատարվում է բարերարների կողմից, այլ դրամական օժանդակություններ էլ են լինում, որոնք ստացվում են հատկապես Գերմանիայից: Որևէ օժանդակություն չի ցուցաբերվում Վրաստանի Հանրապետության կողմից: Կան համայնքներ, որոնք եկեղեցիներ չունեն, օրինակ՝ Կաթնատու գյուղում, որտեղ համատեղ ապրում են թե՛ կաթոլիկ, թե՛ առաքելական հայեր, ընդ որում՝ եկեղեցի չունեն նաև վերջիններս: Նույն իրավիճակում են Սափարա, Նոր Տամբովկա գյուղերը:

Վատթար վիճակում են հատկապես Նինոծմինդայի Ուջմանա և Թորիա գյուղերի եկեղեցիները. ցանկություն կա քանդել Ուջմանայի եկեղեցին և տեղում նորը հիմնել, բայց դեռևս ֆինանսական դժվարություններ կան, ասաց տեղի քահանան:

Անվտանգության նկատառումներից ելնելով՝ կաթոլիկ եկեղեցիների դռները միշտ փակ են, օրինակ՝ Վարևան գյուղում վրացական եկեղեցու դռները բաց են, թեև սույն գյուղում ընդամենը մեկ վրացական ընտանիք է մնացել (այստեղ երևում է վրաց ուղղափառ եկեղեցու գերակայությունը):

Վերջին տարիներին Վրաստանում Հայ առաքելական եկեղեցիների հետ կապված միջադեպերը որոշ ժամանակ տեղեկատվական դաշտի առանձնակի քննարկման թեմա դարձան: Այս համատեքստում հայ կաթոլիկ համայնքների ներքին մարտահրավերները հետին պլան են մղվում: Հայ կաթոլիկ եկեղեցիների դեմ ոտնձգությունների պատճառով վերջին տասնամյակում տուժել են Ուջմանա և Ալաստան գյուղերի եկեղեցիները:

Մասնավորապես, Ուջմանա գյուղի եկեղեցուց անհետացել է մշակութային արժեք ներկայացնող Մարիամ Աստվածածնի 18-րդ դարի գիպսե արձանը, որը մինչ օրս չի հայտնաբերվել: Իսկ Ալաստան գյուղի եկեղեցում դիտավորյալ «մաքրվել» է մկրտարանի ավագանի հայերեն արձանագրության մի մասը: Անտոն քահանան կարծում է, որ նման երևույթները միայն համայնավարական տարիներին կարող էին տեղի ունենալ: Նման գործողությունները մշատապես կոծկվում են և հրապարակայնորեն չեն քննադատվում:

Պետք է ընդունել, որ հայ կաթոլիկների խնդիրները ողջ հայության խնդիրների մի մասն են, որոնց լուծման համար խելամիտ և շրջահայաց մտեցումներ են պահանջվում: